

NAWOORD

Baroja heeft een groot deel van zijn romans ondergebracht in twee tetralogieën en negen trilogieën (tot voor kort waren het er acht, maar in 2015 verscheen het derde deel van de negende trilogie, *Saturnales*, over de Spaanse Burgeroorlog, waarvan twee delen door de franquistische censuur waren verboden). In sommige gevallen is het duidelijk waarom Baroja zijn romans op deze wijze gegroepeerd heeft. Het evidentste voorbeeld is *La lucha por la vida* ('De strijd om het bestaan'), waarin het levensverhaal wordt verteld van Manuel Alcázar, van straatjongen tot maatschappelijk betrokken drukker in het Madrid van het fin de siècle, met een chronologische verhaallijn die de hele trilogie omspannt. De twee tetralogieën van Baroja hebben thematische titels die ook een duidelijke relatie hebben met de inhoud van de romans. De rode draad in de vier romans van *Tierra vasca* is het Baskenland, en in de tetralogie *El mar* is dat uiteraard de zee. De titels van sommige trilogieën liggen minder voor de hand. Dit geldt voor de twee trilogieën die in de afgelopen jaren in het Nederlands zijn uitgegeven door Menken Kasander & Wigman Uitgevers: 'Ras' en 'De steden'. In mijn nawoord bij *Stad in de mist*, het tweede deel van de trilogie 'Ras', geef ik een mogelijke verklaring voor deze titel: 'Ras is voor Baroja het materiaal waarmee wij mensen het moeten doen, het deel van ons dat ons gegeven is, waar we geen invloed op hebben: de aard van het beestje.' In feite is dit een centraal thema in vrijwel alle romans van Baroja. Zo bespreekt hij in het voorwoord van *Caesar of niets* de relatie tussen het individu en het ras, en Baroja's fatalistisch determinisme met betrekking tot erfelijkheid speelt ook een belangrijke rol in *Ontaarde zinnelijkheid*.

De titel van het eerste hoofdstuk luidt ‘Mijn geardheid’. Luis Murguía beschrijft zichzelf hierin als een vegetarische adelaar, en in de rest van de roman doet Baroja uit de doeken wat de aard is van dit beestje.

De titel ‘De steden’ kan van toepassing worden geacht op veel romans die niet zijn ondergebracht in deze trilogie. Zo speelt Londen een hoofdrol in *Stad in de mist* en Madrid in *De boom der kennis* en in de trilogie *La lucha por la vida*. Maar het is ontegenzeggelijk waar dat er een groot aantal steden voorbijtrekt in ‘De steden’. In de eerste roman van deze trilogie, *Caesar of niets*, vormt Rome, de stad der steden, het decor van het eerste deel. In het tweede deel verplaatst de handeling zich naar Castro Duro, een fictieve provinciestad, vergelijkbaar met Alcolea del Campo in *De boom der kennis* en Mota del Ebro in *Ontaarde zinnelijkheid*. Deze imaginaire provinciestadjes vormen een grotesk spiegelbeeld van de Spaanse samenleving en Baroja gebruikt ze om zijn gal te spuwen over alles wat er volgens hem niet deugt aan Spanje, en dat is nogal wat.

Zo is de wereld, de tweede roman van ‘De steden’, gaat van start in Biarritz. Daarna lezen we hoe Sacha Savarof eerst in Moskou en vervolgens in Genève studeert. Ze keert terug naar Moskou met haar echtgenoot. Na haar scheiding vertrekt ze naar Florence, waar ze haar tweede man leert kennen, met wie ze naar Spanje vertrekt. Daar verblijft ze eerst in Madrid en vervolgens in Sevilla. Als ook haar tweede huwelijk op de klippen loopt, reist Sacha achtereenvolgens naar Parijs, Berlijn en Moskou. Aan het einde van de roman voegt ze zich bij haar vriendin Vera in Genève. Er wordt derhalve nogal wat afgereisd, van stad naar stad, in deze korte roman.

In zijn prille jeugd wordt Luis Murguía, de held van *Ontaarde zinnelijkheid*, ook van stad naar stad gesleurd door zijn rusteloze ouders, die dol zijn op verhuizen: ‘Ik heb

heel vage herinneringen aan ons verblijf in de verschillende plaatsen waar mijn vader gedetacheerd was en de figuren op het behang in een kamer in Madrid versmelten met een Catalaanse werkster in Lérida, en de wachttorens op de muur van Pamplona met de palmen van Alicante.’ Als zijn vader op de Filippijnen wordt gedetacheerd, wordt de kleine Luis naar een kostschool in Barcelona gestuurd. Na de dood van zijn moeder gaat Luis bij zijn oma en tante wonen, in het dorpje Arnazabal. Het huis van zijn oma, waarin Luis tot rust komt als ‘een zwerfkat die een warm hoekje had gevonden naast het haardvuur’, doet sterk denken aan het huis dat Baroja in 1912 had gekocht in Vera de Bidasoa, een dorp in Navarra. Dit huis werd aangeboden in de krant met de aanbeveling ‘geschikt voor een fabriek of een klooster.’ Baroja nodigde zijn familie uit bij hem te komen wonen in dit gigantische huis. De aangename en gemoedelijke sfeer die heerste in Baroja’s huis en in Vera de Bidasoa, vinden we terug in de beschrijvingen van het huis van Luis’ oma en van het dorpje Arnazabal.

Helaas kan Luis niet in Arnazabal blijven. Na een paar jaar moet hij naar Villazar, waar hij naar de middelbare school kan. Villazar lijkt als twee druppels water op Pamplona, de stad waarin Baroja naar de middelbare school ging en die hij in zijn memoires heeft getypeerd als een ruige en gewelddadige stad. Baroja’s kameraden in Pamplona zijn even wreed als de schoolgenoten van Luis in Villazar: ‘Voortdurend gingen ze met elkaar op de vuist en bedachten ze gruweldaden en wreedheden. Toen ik met school begon zetten ze me voor het blok: slaan of geslagen worden, en ik sloeg zo veel als ik kon.’ Als Luis klaar is met de middelbare school gaat hij terug naar Arnazabal om zijn toekomst te overdenken. Als hij verliefd wordt op Anthoni, een dienstmeisje van zijn oma, wordt hij naar zijn oom in Irun gestuurd. Van daaruit gaat hij naar Valladolid om voor advocaat te studeren. In zijn

tweede studiejaar doet een achterneef van Luis hem een list aan de hand waarmee hij voor alle examens kan slagen zonder te studeren. Luis brengt het grootste deel van zijn tijd door in het dorp van zijn oma: 'In Arnazabal voelde ik me heel goed. Als dat had gekund was ik mijn hele leven daar gebleven.'

Nadat hij op frauduleuze wijze is afgestudeerd vertrekt Luis naar Madrid, waar zijn oom Luis hem een overheidsbetrekking bezorgt waarvoor hij niet hoeft te werken. Dit baantje raakt hij kwijt na het debacle van Spanje in de korte oorlog met de Verenigde Staten in het 'rampjaar' 1898, waarin Spanje zijn laatste koloniën verliest. Luis besluit mee te gaan met een vriend die in Parijs gaat werken als leraar Spaans. Hij blijft er drie maanden en keert ontmoedigd terug naar Madrid: 'Ik nam geen sympathieke herinnering aan Parijs mee terug en ook geen glimlach of een vriendelijk woord als souvenir. Natuurlijk zou me hetzelfde overkomen zijn in elke grote stad waar ik zonder geld naartoe was gegaan.' Nadat hij is gezakt voor het consul-examen, gaat hij naar Bilbao, waar hij gaat 'werken' als gezelschapsheer van de vrouw van een verre neef, met wie hij ook enige tijd in San Sebastian verblijft. Als het dochtertje van dit echtpaar ziek wordt, vertrekt Luis met moeder en dochter naar Vitoria, waar het meisje overlijdt. De dood van Adelita is één van de ontroerendste scènes uit Baroja's gehele oeuvre.

Terug in Madrid wordt Luis door een antiekhandelaar uit Mota del Ebro gevraagd mee te gaan naar Parijs om een aantal waardevolle stukken te verkopen. Tijdens zijn tweede verblijf in Parijs raakt hij hopeloos in de ban van de Russische Anna Lomonosoff. Deze episode is autobiografisch en dat verklaart ongetwijfeld de intensiteit waarmee Baroja deze tragische liefdesgeschiedenis beschrijft: 'Plotseling liet ze een automobiel stoppen, ik deed het portier open en voordat ze instapte, bracht Anna haar

gezicht naar me toe. Ik kuste haar op de lippen en viel bijna flauw.' Om zijn verdriet te verwerken gaat Luis twee weken naar Londen. Terug in Parijs krijgt hij een brief van zijn neef Joshé Mari, die hem uitnodigt naar Rome te komen. Daarvandaan reizen ze per boot naar Barcelona, en vervolgens gaan ze via Zaragoza naar Madrid.

De lijst van steden in *Ontaarde zinnelijkheid* waarin Luis voor kortere of langere tijd, en in een aantal gevallen meerdere keren verblijft is indrukwekkend: Barcelona, Pamplona, Irun, Valladolid, Madrid, Parijs, Bilbao, San Sebastian, Vitoria, Londen, Rome, Zaragoza. Tellen we daarbij de steden in *Zo is de wereld* op (Biarritz, Moskou, Genève, Florence, Madrid, Sevilla...), dan zijn het er genoeg om de titel 'De steden' te verklaren. Ik heb het idee dat er voor Baroja nog een overweging meespeelde. In de jaren dat hij aan deze trilogie werkt bezoekt hij de vallei waarin de rivier de Bidasoa stroomt en koopt hij een paar jaar later een enorm huis in Vera de Bidasoa, waarin hij voortaan samen met zijn familie de zomermaanden doorbrengt. En het is in dit dorp dat hij, net als Luis Murguía in Arnazabal, de gemoedrust vindt waar hij al zo lang naar heeft gesmacht. En van de weeromstuit beseft hij ten volle hoe hard, complex en afmattend het leven in de grote stad kan zijn, vooral voor mensen die het niet breed hebben. Dit besef klinkt met name door in *Ontaarde zinnelijkheid*: 'Treurig is voor mij slavernij, de stad. Dat jij moet werken voor anderen en de pens moet opmeten van een dame, dat de onderwijzer moet onderwijzen, de rechter recht moet spreken en de geneesheer moet genezen; dat een bedelaar bedelt en dat een hoer een man verleidt, dat is treurig. Dat de adelaar in zijn eentje vliegt... dat is vreugdevol.' En de adelaar is, zoals gezegd, Baroja zelf, een vegetarische adelaar welteverstaan.

Ontaarde zinnelijkheid is de zesde roman in de Spaanse

Bibliotheek van Menken Kasander & Wigman. De helft van deze romans heeft een vrouwelijke en de andere helft een mannelijke hoofdpersoon: María Aracil in *De dolende dame* en *Stad in de mist*, Sacha Savarof in *Zo is de wereld*, Andrés Hurtado in *De boom der kennis*, César Moncada in *Caesar of niets* en Luis Murguía in *Ontaarde zinnelijkheid*. Ik weet eerlijk gezegd niet goed waar Baroja's reputatie als vrouwenhater vandaan komt, maar ik geloof niet dat er meer misogynie valt te detecteren in zijn werk dan in dat van zijn tijdgenoten. María Aracil is een sympathiek meisje dat overduidelijk de waardering van de schrijver geniet. Ze is uiterst loyaal aan haar infantiele vader, en de verteller steekt niet onder stoelen of banken dat vader Aracil zo'n fijne dochter niet verdient. Ook Sacha Savarof, de heldin van *Zo is de wereld*, draagt onmiskenbaar Baroja's sympathie weg, terwijl haar echtgenoten worden afgeschilderd als zelfzuchtige minkukels. Lulú in *Boom der kennis* en Filo in *Ontaarde zinnelijkheid*, twee vrouwen met een aantal opvallende overeenkomsten, waaronder hun liefde voor de helden van deze twee romans, komen er een stuk beter van af dan het gros van de mannelijke romanfiguren in het werk van Baroja.

Dat María Aracil haar onafhankelijkheid opgeeft en zwicht voor een comfortabel leven als getrouwde vrouw valt haar niet te verwijten. Net zo min als het Sacha Savarof aangerekend kan worden dat ze tot twee keer toe in de val trapt van een huwelijk met een opgeblazen nitwit. Niet iedereen is in de wieg gelegd voor übermensch. Niet iedereen durft het aan in zijn eentje te vliegen als een adelaar, of zoals Iturrioz het in *Stad in de mist* formuleert tegenover María:

Wil je een eigen identiteit en net zo gelukkig zijn als degenen die zonder moeten leven? Wil je vrijelijk denken, genieten van de ontplooiing van je eigenwaarde

en tevens beschermd worden? Wil je tegelijkertijd een meisje en een vrouw zijn? Nee, María. Dat kan niet. Je zult moeten kiezen. Wil je een vogel in het wild zijn die zelf zijn eten en zijn nest zoekt? Dan zul je moeten vechten tegen weer en wind. Wil je van niemand afhankelijk zijn? Dan moet je je ontdoen van de moraal van een braaf provinciedametje.

Het leven van een nietzscheaanse übermensch is voor slechts weinig mannen weggelegd, maar voor vrouwen is dat leven nog dubbel zo zwaar:

Je staat voor de volgende keuze: onafhankelijkheid of onderwerping; in vrijheid leven of een baas zoeken; er is geen andere weg. Het vrije leven loopt waarschijnlijk op een mislukking uit, het zal je tot de bedelstaf brengen, en op je dertigste zul je een oude vrouw zijn die ze niet allemaal meer op een rijtje heeft; je zult geen huis hebben, je zult aan je einde komen in een kil gasthuis, omringd door vreemde gezichten.

De vrouw – al helemaal de Spaanse vrouw – delft volgens Baroja bijna per definitie het onderspit, maar dat wil niet zeggen dat de man per definitie vrij is. In tegendeel. De man heeft het weliswaar gemakkelijker dan de vrouw als hij besluit tot een onafhankelijk leven, maar de meeste mannen kiezen evengoed voor een leven in onderwerping. Ze laten zich aan banden leggen door hun rol als gezinshoofd, loonslaaf of carrièremaker: ‘Het is onmogelijk te ontsnappen aan het dilemma dat de maatschappij opwerpt: óf onderwerping óf instabiliteit,’ schrijft Baroja in *Juventud, egolatría* (Jeugd, zelfaanbidding). ‘In het geval van een bemiddeld man met geld valt de onderwerping niet hard: men hoeft zich slechts voor de vorm te conformeren. Chique prostitutie doet geen pijn aan de ogen, ze

scheidt geen etter af zoals armoedige prostitutie. Ook het huwelijk is voor de rijke comfortabel. Voor de arme gaat onderwerping onafwendbaar gepaard met schaamte.' Zie hier het verschil tussen Luis Murguía en zijn neef Joshé Mari. De laatste past zich keurig aan maar hangt onder-tussen de beest uit. Luis is onafhankelijk en daardoor gaan de geneugten van deze wereld aan zijn neus voorbij:

In het licht van mijn onafhankelijkheidsideaal was de seksuele kwestie onoplosbaar. Hoe moet ik het aanpakken? dacht ik. Of je moet geld hebben, en dat heb ik nauwelijks, of je moet je onderwerpen, wat ik verfoei. Alles is gebaseerd op onderwerping. Wil je vooruitkomen? Dan moet je je onderwerpen. Wil je met een vrouw samenleven? Dan moet je je onderwerpen. Wil je een plekje om rustig te leven? Dan moet je je onderwerpen, en je onderwerpen aan een absurd, oud systeem, zonder prestige, dat misschien nog tijdens je leven wordt afgedankt.

Dat Luis zich ontwikkelt tot een afhankelijke geest, is niet helemaal uit vrije wil: 'Het toeval heeft van mij een ontwortelde willen maken, een *dilettante*, een libertijn van de geest, een rotte vrucht aan de boom des levens; al mijn inspanningen om vooruit te komen, door te werken of me ondergeschikt te maken, zijn mislukt.' Luis Murguía is allesbehalve een levensgenieter. Dat komt prachtig tot uitdrukking in het hoofdstuk 'Een huwelijk in een Franse plaats.' Luis voelt zich opgelaten en hij is zich hyperbewust van zichzelf: 'Wat deed het een pijn om dat gemakkelijke, glimlachende, vriendelijke leven te aanschouwen!' Luis staat buiten het feest, buiten het moment, buiten zichzelf. Hij is observator en narrige commentator, vrijwel nooit een deelnemer. Als het verhaal nu zou spelen, hadden we

kunnen zeggen dat Luis dringend behoefte heeft aan een cursus mindfulness.

De drie mannelijke helden in de trilogieën *Ras* en *De steden*, Andrés Hurtado in *De boom der kennis*, César Moncada in *Caesar of niets* en Luis Murguía in *Ontaarde zinnelijkheid*, belichten elk een ander facet van Baroja's karakter en levensverhaal, en vertegenwoordigen drie levenshoudingen, drie (on)mogelijkheden van sociale interactie. Andrés Hurtado heeft een onuitputtelijk talent tot (mede)lijden. Net als Baroja studeert Hurtado medicijnen. Als arts doet hij zijn best om dit lijden te lenigen, maar hij beseft al snel dat zijn 'actieradius', zoals zijn oom Iturrioz het uitdrukt, uiterst beperkt is. Als de pijn om het lijden van de wereld ondragelijk wordt, komt Andrés tot het schopenhaueriaanse inzicht dat hij de werkelijkheid moet aanvaarden zoals ze is, dat hij zich moet onthechten en moet streven naar ataraxie. Het onverwachte liefdesavontuur met Lulú maakt korte metten met zijn onverstoortbaarheid. Andrés hecht zich met heel zijn wezen aan Lulú, en als zij overlijdt in het kraambed, kiest Andrés ervoor ook te sterven. Ongetwijfeld is het tragische einde van *De boom der kennis* een romaneske verbeelding van de hechtingsangst van Baroja zelf, die nooit een duurzame relatie heeft gehad.

In *Caesar of niets* verschuift het perspectief van Schopenhauer naar Nietzsche. César Moncada is, in tegenstelling tot Andrés Hurtado, een *homo politicus*. In plaats van de werkelijkheid lijdzaam te ondergaan, analyseert hij haar klinisch en als hij de kans krijgt in te grijpen in de gebeurtenissen, komt hij in actie. Ook in deze roman gooit de liefde roet in het eten. Amparito brengt César het hoofd op hol en de daaruit voortvloeiende ontspanning van zijn roversinstinct wordt hem fataal. Hoezeer ook deze roman voortvloeide uit persoonlijke preoccupaties van de schrijver bleek toen Baroja zich vier jaar na de verschijning van *Caesar of niets* net als César Moncada verkiesbaar stelde

voor de parlementsverkiezingen, maar waar César gekozen werd tot volksvertegenwoordiger, had zijn geestesvader geen succes.

Andrés Hurtado wordt gedreven door (mede)lijden, César Moncada door verzet en Luis Murguía door walging en onbehagen. *Ontaarde zinnelijkheid* is waarschijnlijk de meest autobiografische roman van een bij uitstek autobiografische romancier, een indruk die nog versterkt wordt door het gebruik van een ik-verteller. In zijn essay 'La perversa sentimentalidad de Pío Baroja' (De ontaarde sentimentaliteit van Pío Baroja) heeft Manuel Vázquez Montalbán treffend geschreven: 'In zijn worsteling met zijn personages en de werkelijkheid is Baroja samen met hen in de pot-au-feu van het boek gevallen en tot onze verbazing treffen we de kok midden in de stoofpot aan.' Murguía/Baroja spaart zichzelf niet en de genadeloze zelfanalyse krijgt van de weeromstuit soms iets kokets. In een door de schrijver zelf geschreven fictief voorwoord van de uitgever bij de tweede editie van *Ontaarde zinnelijkheid* doet Baroja er nog een schepje bovenop: 'Luis Murguía was beslist geen letterkundige, zelfs geen *dilettante* van de literatuur maar een nieuwsgierig man, een liefhebber van de psychologie, [...] een sentimentalist, een cynicus en een onbeduidende zielenzoeker.'

Elk optreden van Murguía verzandt doordat hij telkens weer bevangen wordt door tegenstrijdige emoties die hem totaal verlammen: arrogantie en verlegenheid, exaltatie en indolentie. Zijn innerlijke tegenstrijdigheid drukt Baroja fraai uit in het beeld van 'het met brood gevoede adelaarsjong' dat op latere leeftijd 'duivenveren [begint] te krijgen'. Een soortgelijk beeld gebruikte Baroja eerder al in *Stad in de mist*: 'Derhalve, oude vogel van het anarchistische en romantische individualisme, roofvogel zonder snavel of klauwen, met je mottige veren, je lamme vleugels en je brandend maagzuur, nu je niet kunt vliegen als

een adelaar noch verscheuren als een gier, ben je overbodig. Trek je terug in je hol of leg je mummie te rusten in de vitrines van een archeologisch museum...’ En net als Andrés Hurtado slaat Luis Murguía de epicuristische weg naar ataraxie in, al heeft de gemoedsrust van deze oude roofvogel meer weg van defaitistische berusting dan van serene gelijkmoedigheid.

Frans Oosterholt